

Проф. др Невенка БОГОЈЕВИЋ-ГЛУШЧЕВИЋ

ИСКЉУЧИВАЊЕ ИЗ НАСЉЕЂИВАЊА У  
ЈАДРАНСКИМ МЕДИЈЕВАЛНИМ КОМУНАМА  
– паралеле са Јустинијановим и византијским правом –

УВОД

Познато је да је на нормативна рјешења у статутима средњовјековних приморских комуна значајно утицало римско право, било у изворном или реципираном облику. Степен тог утицаја није лако установити без темељите и суптилне анализе свих варијација одређеног правног института у дужем временском периоду. У насљедном праву такав утицај је занимљиво пратити кроз право родитеља на ексхередацију које је било статутима установљено право у већини средњовјековних јадранских комуна.

У радовима који су се досада бавили проблематиком насљеђивања у нашим медијевалним приморским и италијанским комунама нема цјеловите анализе овог питања. Недостаје анализа питања ексхередације са компаративног становишта као и са аспекта изворности статутарних правила о искључивању из насљеђа. Овај рад ће стога бити подијељен у два дијела. Први, којим се објашњава статутарна регулатива овог института у медијевалним градовима дуж источне и западне јадранске обале и други, који се бави анализом статутарних правила о ексхередацији у овим градовима и њиховом компарацијом са Јустинијановим (*Novela 115*) и византијским рјешењима истоименог института (*Еклога*). Ова права су иначе била подлога за *ius commune* из којег су сва средњовјековна статутарна градска права налазила темељне принципе за уређење приватноправних односа, па и института о којем је овдје ријеч. Важно је утврдити да ли је нормативно уређење овог института у средњем вијеку

било одраз примјене у пракси правила општег права и да ли је у регулативи ексхередације било и неких особености које се могу објаснити локалним приликама у градовима, градском залеђу и ширем градском окружењу.

## I

## СТАТУТАРНЕ ОДРЕДБЕ О ЕКСХЕРЕДАЦИЈИ

Могућност искључивања потомака из насљеђивања била је предвиђена у већини статута наших и италијанских приморских градова.

Которски статут из XIV вијека<sup>1</sup> у члану 144, *Ex quibus causis potest pater exheredare filium* набраја случајеве ексхередације. Овом одредбом је прописано:

*„Отац може да лиши сина из насљедства ако син свог оца или мајку туче, ако оца или мајку тужи тужбом која повлачи смртну казну или тјелесно оштећење и ако покуша да оца или мајку отрује, а то се може доказати. У том случају, а након очеве и мајчине смрти његов дио припада осталој браћи или сестрама.”*<sup>2</sup>

Из наведеног се уочава да се право на искључење потомака из насљеђа у побројаним случајевима односило на оба родитеља подједнако. Разлике између оца и мајке у погледу разлога за лишавање потомака из насљедства не постоје. Оне су присутне једино код питања ко обавља акт лишавања из насљедства, отац или мајка, и у вези са којом имовином. Искључење из насљеђа врши отац а не мајка, што потврђује и споменута 144 статутарна одредба у самом називу гдје се изричито наводи да се одредба односи на разлоге због којих отац може искључити сина из насљеђа (*pater exheredare filium*). Такво статутарно одређење правни је израз ондашњих породичних односа које карактерише подређени имовинско-правни положај жене у браку и породици и привилегован статус оца породице у одно-

<sup>1</sup> Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616. (у даљем тексту Stat. Cath)

<sup>2</sup> Stat. Cath., cap. 144; *Ex quibus causis potest pater exheredare a filium* („Statuimus, quod si filius paternorum beneficiorum oblitus patrem suum verberaverit, aut matrem, vel eundem patrem coram Curia accusaverit, tali accusatione, quod probata accusatione, ammitteret pater uitam, vel mēbūm, aut si vitae patris, vel matris per venenum, vel alio modo insidiari tentaverit, et hoc plēnem possit probari, pater talem possit exheredare tota ad hereditatem patrimonij sui, et ipsum facere absque partem, et alij fratres, vel sorores si pater moreretur, aut mater, possideant partem suam, si haec in iudicio fuerint praesentata”).

су на жену и остале чланове породице. Но, очев положај у породици се, упркос овлашћењима које има, не може изједначити са положајем које је имао римски *pater familias* па стога сматрамо његов положај положајем особене, *sui generis*, врсте.

Наведено, наравно, не значи да је жени, односно мајци, било ускраћено право *ексхередације* потомака из наслеђа. То посредно закључујемо из статутарне одредбе 199, *De potestate quam habeat mater super filios*, у којој је између осталог прописано и ово: „Власт коју за живота има отац над синовима, након његове смрти има његова жена, посједујући лектум, осим што не може ништа отуђивати без воље синова и не може бити свједок у њиховим међусобним споровима. Са једном четвртином мираза могла је, под Статутом одређеним условима; слободно располагати”.<sup>3</sup>

Сматрамо да је, судећи по овој одредби, жена у средњовјековном Котору могла након мужевљеве смрти, у дијелу оне породичне имовине која је у њеној својини и са којом је могла слободно располагати, искључити потомке из наслеђа, наравно под условом да постоје разлози за искључење из наслеђа утврђени Статутом.

Посебном одредбом у будванском Статуту прецизно је означено у којим случајевима ће моћи доћи до искључења дјецe из наслеђа од стране њихових родитеља: „Наређујемо да сваки отац или мајка могу разбаитинити своје синове из следећих разлога: ако син туче оца или мајку, ако родитељи падну у сиромаштво, а син иако има од чега неће да их храни, ако су отац или мајка у затвору, а син неће да их откупи мада има средства, ако син постане јеретик или отпадник од католичке вере, ако кћерка постане проститутка а нема родитеље него браћу ови је могу разбаитинити једнако као и отац или мајка. Ако нема браће већ сестру која је добра, ова је може разбаитинити од добара оца или мајке и поседовати читав део нечасне сестре”.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Stat. Cath., cap. 199. („...Statuimus, quod illam potestatem quam habuit pater super filios in vita sua, eandem habeat mater post mortem viri sui, possidendo lectum ipsius, excepto quod non possit aliquid alienare absque filiorum voluntate, ...quod dimisit pro animo sua usque ad quartam partem sui parhiiij...”).

<sup>4</sup> Ш. Љубић, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scordoniae et civitatis et insulae Lessinae*, МНЈСМ, III, Zagreb 1882-1883, cap. 148, str. 33-34; (у даљем тексту *Stat. Bud.*); Уп: Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, Никшић 1988, стр. 151-152; Д. Динић-Кнежевић, *Положај жене у Дубровнику у XI-II и XIV веку*, САНУ, посебна издања, књ. CDLXIX, Одељење историјских наука, књ. 2, Београд 1974, стр. 119; G. Novak, *Povijest Splita*, Split 1957, стр. 272.

У овом случају тестатор је потпуно слободно располагао читавом имовином. У другим случајевима, осим ако тестатор нема дјеце такве слободе нема. Она је ограничена, мада у Статуту нигдје није, бар када је отац породице у питању, одређено коликим дијелом отац не може да располаже. Једино је то регулисано у случају када тестаментално располаже мајка која може, ако има потомка, располагати само са 1/5 мираза,<sup>5</sup> а ако нема потомака са 1/4, док се преостала три дијела износа враћају њеној породици.<sup>6</sup> За анализирано питање је важно истаћи да је у Будви родитељ имао право да за живота подијели имовину међу синовима на једнаке дјелове, дајући било којем сину у односу на другог дио већи за 20 перпера.<sup>7</sup> Имовина се дијелила тек *post mortem* родитеља на начин како су у тестаменту одредили.<sup>8</sup>

Између будванског и которског регулисања ових питања сличности постоје, нарочито у погледу диобе међу дјецом за живота родитеља, али су осјетне и разлике:

а) У Котору је наглашено да искључење из насљеђа врши отац, а за мајку се такав закључак извлачи из статутарних одредби, посредним путем. У Будви се експлицитно у одредби о искључењу из насљедства наводи „*да то чини сваки отац или мајка*”;

б) Разлика постоји и у погледу располагања са миразом; Жена у Котору може слободно да располаже са 1/4 мираза а у Будви је то регулисано другачије, зависно од тога да ли жена има дјеце или не. Ове разлике су условљене различитим ставом которског и будванског састављача Статута у погледу положаја жене у насљедноправним односима што је неминован одраз првенствено слабије развијених друштвеноекономских односа и локалне специфичности средњовјековне Будве. У Будви је брачна веза била основ позивања на насљеђа док је у Котору било посве другачије. Та разлика је била од опредјељујућег значаја за формирање других насљедно правних института.<sup>9</sup>

У дубровачком Статуту разбаштињење синова из насљеђа регулисано је у члану 23. четврте књиге Статута. Одредбом се прописује:

<sup>5</sup> *Stat. Bud., cap. 173, cap. 291*; цит. пр. Ж. Бујуклић, нав. дј., стр. 148.

<sup>6</sup> *Stat. Bud., cap. 174, cap. 291*; цит. пр. Ж. Бујуклић, нав. дј., стр. 148.

<sup>7</sup> *Stat. Bud., cap. 196*: („...*et possa dar il padre piu a un figlio che all'altro una possession di valor di perperi 20, sia casa o casale*”).

<sup>8</sup> Уп: Ж. Бујуклић, *он. цит. стр.* 149.

<sup>9</sup> Уп: Ж. Бујуклић, *он. цит. стр.* 165.

„Бранећи достојанство родитеља наређујемо да синови родитељско поштовање губе: ако синови оца или мајку туку; ако спавају са очевом љубавницом; ако туже родитеља суду ако тужба повлачи смртну казну или тјелесно оштећење; ако им учине какву неправду; ако покушају да их отрују; Ако се то у потпуности докаже, отац има право искључити синове из читавог насљедства и без дијела их оставити.”<sup>10</sup>

Садржајне сличности између дубровачког и которског статута по питању *ексхередиције*, су очигледне. Чак је и начин изражавања толико сличан да, како је истакао Л. Маргетић „нема сумње у њихову заједничку провенцијенцију”.<sup>11</sup> Примјетно је ипак да је изостао у которском Статуту у члану 144. трећи став члана 23. четврте књиге дубровачког Статута у коме се као разлог за искључење наводи прељуба са очевом љубавницом.<sup>12</sup>

У брачком Статуту се двије одредбе односе на слободу тестирања и искључивање потомака из насљедства. Прва, с почетка XIV вијека, прописује:

„Одређујемо да од сада унапријед свака особа на својој самрти може разређивати са свим својим добрима како год хоће. Једино да онај који има синове (и кћери) не може од својих добара оставити једноме више него другоме осим – баи ако би хтио (оставити) једноме више него другоме – само једну ствар која не би била веће вриједности од десетог дијела свих његових добара. Једино ако би нетко од његових насљедника био поставио руке на њ у злој намјери – и (то) се буде могло законито доказати – нека му није дужан

<sup>10</sup> В. Богишић – К. Јиречек, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272. (Monumenta historico juridica Slavorum Meridionalium, МНЈСМ, vol. IX, Загреб 1904. год. (у даљем тексту Stat. Rag.), lib. IV, cap. XXIII, Ex quibus causis pater filium exheredare potest. („Deferentes paterne reverencie in hac parte statuimus: quod si filius, paterna beneficia oblitus, verberaverit patrem aut matrem suam, seu cum amica patris jacuerit, vel eundem patrem coram curia accusaverit tali accusatione, hoc est de tali malefficio, qua probata pater amitteret vitam vel membrum, aut si vite ipsius patris vei matris per venenum vel alio modo insidiare temptaverit; et hoc plene possint probari: pater talem filium possit exhereditare a tota hereditate patrimonii sui, sine parte facere”)*.

<sup>11</sup> Л. Маргетић, *оп. цит.* стр. 220.

<sup>12</sup> Питање заслужује подробнију анализу и шира разматрања низа породично правних питања, прије свега личних и имовинских односа супружника те разлога за раскид брака. Неопходна је суптилна анализа наведених правних питања која захтијевају много више простора од датог за ову прилику.

ништа оставити од својих добара. Слично, ако би се неки син оженио без дозволе оца и (мимо) његове воље, нека му отац није дужан оставити никакав дио својих добара, а ако би се нека кћерка, женска, удала без дозволе и воље очеве, а ако не би имала оца, без мајчине дозволе, или ако би направила противно ономе што њен отац одређује или је одредио у својој посљедњој вољи, не смије ништа добити од речених добара.<sup>13</sup>

Друга одредба је нешто каснијег датума и питање слободе тестирања уређује супротно дотадашњем начину. Том одредбом је прописано:

„Сматрамо да треба утврдити и непрокосновено проводити да, када неки отац обитељи прави своју усмену опоруку посљедње воље, не буде принуђен само синовима оставити своју имовину, него дапаче да може слободно и смије са својим добрима по својој милој вољи располагати, како у (корист) страних тако и у (корист) синова; и да може једноме од синова оставити више у опоруци неголи другоме и једнога или више синова именовати насљедницима и – ако би хтио – једнога или више њих лишиити насљедста у цјелини или дијелом, ипак не дирајући у права синова сходно важећој одредби млетачкога Статута који јасно о томе говори.“<sup>14</sup>

Брачки статут је у погледу разлога за искључење из насљеђивања знатно другачији од которског. У брачком Статуту се осим физичког злостављања родитеља помињу и женидба и удаја кћери против родитељске воље као разлог за искључење из насљедства. За разлику од которског у старом брачком праву су и женска и мушка дјеца могла бити искључена из насљеђа, а искључење из насљеђа вршио је било који од родитеља. Одредба донијета вијек касније је одраз нових услова живота који су из основа промијенили односе у породици, родитељске атрибуте власти и права потомака, независно од тога да ли су мушкарци или жене. Влада потпуна слобода тестирања са правом *ексхередације* потомака.

<sup>13</sup> *Statutum et reformationes insulae Brachiae cum legibus, privilegiis, gratiis et indultis ducalibus pro Communitate Brachiensi*, Monumenta historico iuridica Slavorum meridionalium, ЈАЗУ, vol. IX, Загреб 1926. (у даљем тексту *Stat. Brach.*), књ. II. гл. III, О разредби човјека на смрти и о вјенчању; Уп: А. Цвитанић, *Средњовјековни Статут брачке комуне*, Брачки зборник бр. 7, Сунептар 1968, стр. 110.

<sup>14</sup> *Stat. Brach.*, књ. III гл. XVI, О прављењу опоруке.

Сплитски статут у више одредби донијетих током XIV вијека регулише питање искључивање потомака из наслеђивања. У њему је било много тачније и прецизније него у другим далматинским статутима одређено, када отац смије да у свом тестаменту не остави својој дјечи ни легитимни дио, тј. трећи дио оног дијела који би син имао од имања свога оца да је отац умро без тестаента.<sup>15</sup> У сплитском Статуту је прописано да је отац дужан свом сину оставити бар законити дио, осим ако би син или други његови потомци нанијели какву тешку неправду или увреду оцу, мајци, дједу, баки или другим прецима, и ако ускрати издржавање свом оцу, мајци дједи или баки.<sup>16</sup> Посебно се у сплитском Статуту наводе неке нарочите неправде или увреде које се имају таквим сматрати: „ако син злобно удари оца, мајку, дједа или друге претке, ако син криминално оптужи оца, мајку или друге претке, ако се син често и јавно дружи са крвним непријатељима свога оца или својих предака, ако син сполно опћи са заручницом или прилежницом свога оца, ако син не откупи свог оца или мајку ако су у тамници или заробљени, а он је у могућности да то учини, док они немају довољно имања за то, ако син или кћерка насилно спријече да отац начини тестамент, ако се кћерка подадне неком мушкарцу прије вјенчања и прије своје 25 године”.<sup>17</sup> Интересантно је напоменути да сплитски Статут предвиђа и право синова да искључе родитеље из наслеђа у случају ако би они против њега починили велику увреду или неправду „*gravem iniuriam vel offensam*”.<sup>18</sup> У Сплиту је иначе отац могао слободно располагати са 2/3 заоставштине.<sup>19</sup> Имовину је могао подијелити сино-

<sup>15</sup> J. J. Hanel, *Statuta et leges civitatis Spalati, MHJSM*, vol. II, Загреб 1878, (у даљем тексту *Стам. Снал.*), lib. III, cap. 126; *Quod filij non possint expellere parentes*.

<sup>16</sup> *Stat. Spal.*, lib. IV, cap. 72. *De filijs uerberantibus patrem uel matrem*.

<sup>17</sup> *Stat. Spal.*, lib. III, cap. 19, *Quod pater et mater non possint exheredare sine causa filios suos*; *Stat. Spal.*, lib. III, cap. 126; *Quod filij non possint expellere parentes*; Уп: Г. Новак, *Повијест Сплита*, Сплит 1965, стр. 272-273; А. Цвитанић, *он. цум.*, стр. 115, 152, 159.

<sup>18</sup> *Stat. Spal.*, lib. III, cap. 19, *Quod pater et mater non possint exheredare sine causa filios suos*; Уп: Г. Новак, *он. цум.*, стр. 272-273; А. Цвитанић, *он. цум.*, стр. 115, 152, 159.

<sup>19</sup> *Stat. Spal.*, lib. III, cap. 19, *Quod pater et mater non possint exheredare sine causa filios suos*.

вима на једнаке дјелове, при чему је једном дјетету могао оставити највише 1/10 оставштине изнад дијела који том дјетету припада.<sup>20</sup>

Одредбе сплитског Статута показују нарочита одступања у односу на которске, што је схватљиво ако се има у виду да је у првом реду у Сплиту, како исправно тврди Маргетић,<sup>21</sup> „*прихваћено у потпуности римсковизантијско насљедно право, преузето најјевроватније преко Млетака*”. То право почива на слободи тестирања која је ограничена правом нужних насљедника и са приличним бројем разлога за искључење садржаних у Новели 115.<sup>22</sup> У Котору је, као и у неким другим јужним приморским градовима у средњем вијеку, у правној регулативи ових питања било заступљено нешто више елемената локалних правних обичаја, што је одраз недовољно зрелих друштвено економских услова за реципирање правних концепата из развијених средина.<sup>23</sup>

Истарски статuti код тестаменталног располагања оставиоца постављају озбиљна ограничења па и искључења потпуне слободе тестатора у располагању својом имовином. По Крчком статуту родитељ може слободно да располаже само оним дијелом заоставштине који му је резервисан као његов дио.<sup>24</sup> „*Родитељ не може слободно отуђивати некретнине већ их претходно мора понудити дјетету*”,<sup>25</sup> а „*може*

<sup>20</sup> *Stat. Spal., lib. III, cap. 38, De decima, que potest recipi supra partem: (...) nullus habens heredes possit dare alicui suorum heredum supra partem, nisi decimam partem suorum bonorum (...)*; цит. пр. Л. Маргетић, *оп. цит. стр.* 218; Уп: Г. Новак, *Повијест Сплита*, Сплит 1965, стр. 272-273; А. Цвитанић, *оп. цит., стр.* 115, 152, 159.

<sup>21</sup> Л. Маргетић, *оп. цит., стр.* 247.

<sup>22</sup> Уп. Л. Маргетић, *Нека питања старијег млетачког породичног права*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 9/88, стр. 107-117.

<sup>23</sup> Уп: А. Цвитанић, *Словенски правни елементи у статутарном уређењу Пољица, Брача и Сплита*, Зборник радова Правног факултета у Сплиту, 1963/И, стр. 35-59.

<sup>24</sup> *Крчки статут, lib. II, cap. LXXX, De testamentis et ultimis voluntatibus et aliis superinde: (...). Item quod nemo valeat ordinare (...) habens plures heredes ut praeiudicare (...) possit aliquem ex ipsis liberis filiis vel filiabus ultra valorem unius nominati (...), reservata tamen portione ipsorum patrum et matrum, ex qua portione (...) ipsi genitores liberi possint ordinare*); цит. пр. Л. Маргетић, *Преферирање дјетета по крчком, рапском и другим приморским статутима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, стр. 215.

<sup>25</sup> *Крчки статут, lib. II cap. LXVIII*; цит. пр. Л. Маргетић, *Преферирање дјетета по крчком, рапском и другим приморским статутима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, стр. 216.



вршити расположбе у поводу смрти тек након што је раздијелио дјеци њихове наследне дијелове”.<sup>26</sup> Према Рапском статуту, отац може својој законитој дјечи оставити 1/4 имовине, изузев дијела „ради спаса душе”, при чему не мора синовима учинити једнак распоред имовине.<sup>27</sup> У Ровињу, Умагу, Пули и Новиграду „посредно се може установити из Статута да отац не може слободно располагати ни половином имовине ако има три или четири десцедента. Једино је могао разбаитинити своје десцеденте ако има оправдан разлог за то. У Умашком статуту ти су разлози таксативно набројени. Из истих разлога могли су и десцеденти разбаитинити своје асцеденте”.<sup>28</sup> Како се види из изложеног, у односу на остала права постоје прилична одступања у регулисању слободе тестирања и ексхередације.

У најстаријем млетачком праву забрањује се искључивање сина из наследства. Имовина припада свим члановима породице те због тога отац не може искључити сина јер би то значило „да му одузима право власништва, тј. синовљев удио у обитељској имовини”.<sup>29</sup> У млетачком Статуту из 1242. године измијењене су одредбе старог млетачког права и оцу омогућило да слободно располаже својом имовином путем тестаментa. Одредбом 36. од 24. IX 1242. године је прописано:

„Нек распоред своје заоставштине се у тестаменту одређује. У овом члану објашњавамо и кажемо да се увијек трећи дио својих

<sup>26</sup> Крчки статут, lib. II cap. LXX: („etiam viventibus filiis et eis invitis, dum iam suam partem haereditariam habuerint a parentibus”); Уп: Л. Маргетић, *он. цит.*, стр. 216.

<sup>27</sup> U. Inchiostri, A. G. Galziana, *Gli statuti di Arbe, Archeografo Triestino, N. S., vol. XXIII, fasc. 1 i 2*, а. 1899-1900; Trieste 1900. Рабски статут, lib III, cap. V; *Qualiter pater unum donum faciat uni soli filo suo; (...) si quis vir decesserit tam cum testamento (...) vel sine, et reliquerit heredes legitimos post se; omnia bona (...) remaneant legitimis heridibus (...) equaliter, exceptis (...) pro anima sua. Si vero parter (...) voluerit (...) facere aliquod avantagium (...) uni solo de suis heredibus legitimis (...) si (...) habuerit (...) ad valorem librarum mille (...) vel abinde inferius possit facere (...) unum donum (...) valoris librarum centum (...); si habuerit (...) ad valorem librarum duorum millium (...) possit facere unum donum dex libris ducentis (...); si vero (...) habuerit (...) ad valorem trium millium (...) vel abinde superius usque in infinitum, possit (...) facere unum donum (...) usque ad valorem librarum trecentarum (...)*; цит. пр. Л. Маргетић, *он. цит.* стр. 217.

<sup>28</sup> И. Беуец, *Основи статутарног права у Истри*, Зборник Правног факултета у Загребу, XII, бр. 3-4, Загреб, 1962, стр. 195.

<sup>29</sup> Л. Маргетић, *Нека питања старијег млетачког породичног права*, Зборник Правног факултета у Риједи, бр. 9/1988, стр. 111.

*непокретних ствари које по закону слиједе (да није било наслеђивања од оца) оставља сину; син тај установљени дио губи ако дигне руку на оца у намјери да га повриједи*”.<sup>30</sup> У глоси уз овај члан истиче се разлика између римског и млетачког права које регулишу искључивање из наслеђа.<sup>31</sup>

Прописи новијег млетачког права из XIII вијека узроковани су свакако истим оним промјенама које су се дешавале у свим приморским градским средиштима у то вријеме. Јачање концепције приватне својине у градовима у односу на постојеће облике колективног власништва резултирало је измјенама у погледу слободе тестирања и њима неспорно повезане *ексхередације* и нужног наслеђивања. Треба само нагласити да је од града до града степен тог утицаја различито изражен и директно имплициран уз разлоге локалне природе, развојем самих средина, правним традицијама и многим другим факторима. На обликовање права преовлађујући је ипак био утицај друштвено-економских односа; што је степен друштвено-економског развоја два града већи то су веће и сличности у правној регулативи. Наравно, не треба искључити утицај свих других фактора у стварању „правног миљеа” неког града.

Статути већине италијанских приморских градова су у регулисању слободе тестирања и права на искључивање из наслеђства примијенили одредбе ревидираног млетачког Статута из 1272. године у којем су дошле до „*потпуног изражаја идеје и концепције аналогне онима у римском праву да се може слободно тестирати уз обавезу да се нужним наследницима остави једна трећина онога што би наслиједили ab intestato*”.<sup>32</sup> Тако неки Статути дословце прописују „*да је тестамент посљедња воља неке особе која заувјек потвр-*

<sup>30</sup> *Statutorum ac Venetorum legem, vol. I-II, Venetiis 1242, p. 345; prima parte, Liber quarto statutorum et legum Venetorum, cap. XXXVI, 24. IX MCCXLII; Dishereditare nemo quidem filium suum potest ex toto, ut non faciat ei aliquam particulam. Hereditatis sua ei in testamento dimittat. Et hanc particulam interpretamur et dicimus semper esse intelligendum tertiam portiones sua rerum immobilium quam iure hereditario (nisi fuisse Hereditatus a Parte) habuisset, nisi forte (quod absit) constiterit, quod filius animo in iurandi iniecerit manus in eum, quod quidem horribile esset facimus*; Уп: Ј. Маргетић, *Нека нитања старијег млетачког права*, Зборник Правног факултета у Риједи, бр. 9/1988, стр. 111.

<sup>31</sup> Ј. Маргетић, *Нека нитања старијег млетачког права*, Зборник Правног факултета у Риједи, бр. 9/1988, стр. 111.

<sup>32</sup> А. Pertile, *Storia del diritto Italiano, vol. IV, Storia del Diritto privato, Milano 1893, pag. 105.*

ђује и распоређује и потврђује распоред у свему и за све, али да се у њему тако мора располагати са имовином да се наследнику најмање обезбједи трећина оног сто би добио *jure voluturis*”.<sup>33</sup> О томе, као и о евентуалним разлозима искључења из наследства, морало се водити рачуна јер би у противном тестамент био правно неваљан.<sup>34</sup> Било је у статутарној пракси неких одступања од тога, посебно у случајевима када су жене тестатори.<sup>35</sup>

## II

### КОМПАРАЦИЈА СА РИМСКИМ И ВИЗАНТИЈСКИМ ПРАВОМ

Јустинијан је таксативно набројао разлоге за искључивање из наслеђа у *Новели* 115, став 3. којих се тестатор морао држати и изричито их навести у тестаменту. Имало их је четрнаест:

„Искључују се из наслеђа десцеденти:

1. ако подигну руку на родитеља,
2. ако им нанесу тешку и нечасну неправду (увреду),
3. ако их оптужи за криминална дјела која нијесу против државе и принцепса,
4. ако покуша да их отрује,
5. ако покуша да живот својим родитељима угрози на други начин,

<sup>33</sup> *St. di Parenzo 1363. lib. II cap. 63. Termino – che gli testamenti et ultime volonta di qualunque persona siano in perpetuo ferme et ratte in tutto e per tutto: e se il padre o la madre nel suo testamento avera lasciato ad un suo figlio, o figlia un mezzo di formento, et uno di orzo per suo contento, e benedizione ordinando, che quello o quella di tal lasso sia tacito, e contento, – quel tal figlio o figlia aara stato (fatto) tal lasso, non possa piu oltre pretendere cosa alcuna per occasione d’istituzione, o eredita, – o falcida od altra particula, o per legitima; Lo Stat., di Rovigo 1531, lib. II, Venti soldi per contento e benedition; ma cio non valeva che pei figliuoli emancipati.* Уп: А. Pertile, *Storia del diritto Italiano, vol. IV, Storia del Diritto privato, Milano 1893, pag. 105.*

<sup>34</sup> *Cons. Catan., 6; In causa mortis licitum erit culibet jugalium disponendi de tertia sua, juxta suae arbitrium voluntatis: dumondo per viam institutionis filios vel filias in aliquo recognoscant, lege falcidiaie – seu alio quovis jure minime valituris. Ib. 23. Heres suus vel extraneus ab aliquo institutus, contentus sit ea parte super qua est institutus, nulla falcidia ab eo exigenda;* Уп: А. Pertile, *op. cit., pag. 105.*

<sup>35</sup> *St. Messan. cap. 22. Mater vero eos (filios et filias) exheredare non dicitur (quos non habet in potestate, sed tacite praeterire). Al contrario le Cost. piem. V. l. 22: Non e lecito alla madre di diseredare senza giusta causa i propri figlioli, e perciò la loro preterizione portera la nullita del lei testamento. Conf. Novel. 115 c. 3;* Уп: А. Pertile, *op. cit., pag. 105.*

6. ако син љубави са конкубином или маћехом,
7. ако син иступи против родитеља као потказивач и својим потказивањем изазове губитак и штету,
8. ако се коме од наведених родитеља догоди да допадне затвора, и дјеца од тога који није оставио тестамент могу да буду законски насљедници, па од њега замољени они или један од њих нијесу жељели да га избаве, дајући јемство личношћу или имовином, одобрава се да је погодан за искључење онај који је замољен. Ово што одређујемо у вези са јемством желимо да се односи само на мушку дјецу.
9. ако је непобитно да је неко од дјеце забранио да напишу тестамент да би касније могли саставити тестамент на своју руку; ако један од родитеља у самој забрани умре без тестамента, а онај син који је забранио да се напише тестамент се позива на законско насљеђивање, онда они које је тестватор желио да позове као насљеднике и легатаре, а који су се уздржали од таквог вријећања тестватора, имају право да траже искључење сина из насљедства по важећим законима.
10. ако се против воље родитеља син придружи глумачкој групи и у тој професији остане, уколико сами родитељи нијесу били у истој професији,
11. ако не прихвати унука или кћерка да се уда и прими мираз према могућностима, већ радије жели да води лагодан живот; ако до 25 године живота без сагласности родитеља ступи у предбрачне односе, а то није учинила грешком родитеља,
12. ако је неко био бијесан према родитељима, (дјеца овога, или ако нема дјеце остали рођаци који се на насљеђе позивају законски), родитељ има право да напише тестамент у којем ће их искључити из насљеђа; исто тако то може учинити ако му се не поклања одговарајућа пажња и ако га не његују у току болести, чиме показују да су незахвални,
13. ако једнога од родитеља који допадне ропства, дјеца, било сва, или један не пожуре да откупе из ропства а постојала је могућност да се ропства родитељ ослободи, у власти је родитеља да ли овај примјер незахвалности жели да унесе у тестамент; ако због немарности дјеце или презира родитељ који је допао ропства не би био ослобођен јер нијесу дјеца пожурила да откупе, не слажемо се да буду насљедници. Ако су сва дјеца у овој ствари била немарна сва имовина родитеља додјељују је се цркви града из ко-

га родитељ потиче; инвентар да се огласи уз јавно свједочење, да не би нешто од његове имовине пропало, тако да што год потом дође цркви да се искористи за откупљивање из ропства. Све што је речено у вези са наслеђницима не стоји уколико се не успију написати или показати узроци њихове незахвалности. Садашње околности дале су могућност (прилику) да се сачини уопштен закон те зато уопштено наређујемо, да ако онај који је допао заробљеништва нема дјецу, а они који су позвани као наслеђници нијесу пожурили да га откупе, и он је умро у заточеништву, нико од њих који су га занемарили не добија његово наслеђство, премда је случајно прије ропства начинио тестамент у коме је наведене особезначио као наслеђнике. Пошто од својих није откупљен а други су се побринули о томе, којим чином је родитељ ослобођен, треба размотрити то питање. Кад је страна особа која је прије заробљеништва уписана као наслеђник а касније не мари да га откупи, стиже је иста казна. Ова казна се одређује против оних који су навршили 18 година. У случају када је за откуп заробљеника потребно дати новац а нема се сопствени, допушта се да, ако је наведених година, позајми новац или да да у залогу покретне или непокретне ствари, или сопствене или онога ко је у заробљеништву. Наређујемо да се речено односи на својевласне и пунољетне особе. Ако се може доказати да су дали или потрошили за откуп из заробљеништва да њихови уговори важе, и кад се врати овај из заробљеништва обавезан је према њима по том уговору као према сопственим дужницима.

14. ако неки од родитеља који је правовјерац, схвати да му син или синови нијесу католичке вјере, нити живе у заједници пресвете цркве, о чему сви блажени патријарси имају једно мишљење и сложено су наредили праву вјеру као и четири света синода... и таква дјеца у тој невјери устрају дајемо власт њиховим родитељима, управо из тог разлога, да их у тестамент упишу као незахвалне и разбаистине. Наређујемо да се примијени општа брига за правовјерну дјецу... те стога родитељима не допуштамо да имају друге наслеђнике осим правовјерне дјеце и чланова католичке цркве, или ако нема дјеце од агната или конгната ближних, који су такође католици. Наравно, бива да су једна дјеца правовјерни католици а друга да нијесу, те стога одређујемо да сва имовина припадне дјеци која су католици, премда се посљедња воља родитеља коси са нашом одредбом. Ако се касније одвојена од цркве њој врате, дугује им се дио наслеђства у оном стању у коме је био када су се вра-

тили цркви, и то им се даје без плодова и прихода приспјелих ствари у међувремену... ако дјеца одн. неки устрају у грешци, одређујемо да све ствари припадну правовјерној браћи или насљедницима њиховим са пуним правом власништва. Ако су сва дјеца отпадници од цркве, а други најближи од родбине или козната поштују праву вјеру... они имају предност у односу на јеретике и њихово насљеђују. Ако и дјеца и најближи аганти или кознати су отпадници од цркве желимо да њихове ствари припадну цркви града гдје су настањени. Ако црквењаци забораве да судски траже те ствари у року од године дана додјељује се насљедство државној благајни. Ако су и лаици без икакве разлике одређујемо да имовина на сличан начин припадне нашим светим стварима. Ово желимо да важи и онда када су такве особе умрле без тестамент<sup>36</sup>.

Разлози за искључење из насљеђа у византијском праву наведени су у члановима 11. и 12. шестог титулуса *Еклоге*.

Члан 11.

„Ако се покаже да је неки насљедник или записовник затајио опоруку која му је уручена, а касније се она пронађе код једног од њих, насљедник се лишава насљедства, а записовник записа<sup>37</sup>.”

Члан 12.

„Лишени су законског насљедства због незахвалности дјеца ако злостављају властите родитеље, ако им наносе тешке увреде, ако их оптужују за кривична дјела или клевећу, ако се један од њих дружи с чаробњаком, ако снује против њихова живота на било који начин, ако неко од насљедника има сполни однос с маћехом или конкубином свог оца, ако се мушка дјеца не ујамче за затворене родитеље а то се од њих тражи, ако кћерка против воље родитеља не жели да ступи у брак већ води срамни живот, ако родитељи изгубе разум а дјеца не желе да их његују<sup>38</sup>.”

Већ је на први поглед јасно да су прописи статутарног права о *ексхередацији* преузели дио регулативе из Јустинијановог и византијског права о овом питању, које је до њих дошло преко правила средњовјековног општег права које је реципирало темељне правне

<sup>36</sup> *Corpus iuris civilis, Novellae (vol. IV)*, Edit. stereotipa, Th. Mommsen, Berlini 1872, 115, caput III.

<sup>37</sup> *Ekloga, tit. 6, cap. 11*; цит. пр. Ј. Маргетић, *Еклога из 726. године и њен значај за нашу правну повијест*, Зборник радова Правног факултета у Ријеци, бр. 1/1980, стр. 68.

<sup>38</sup> *Ibidem*.

идеје приватне својине и слободе тестирања Јустинијановог и византијског права.

Разлози за искључење су у статутарном праву низа градова, па и Котору „сиромашнији” у односу на римско и византијско право, што је условљено локалним посебностима у настанку и развоју градова, а посебно карактером односа у породици.

### III ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У правима средњовековних приморских градова постојала је Статутом установљена могућност искључивања потомака из наследства.

Прописи о ексхередацији у статутима приморских градова су споља гледано слични, што је ако се има у виду њихов заједнички римско-византијски правни коријен, сасвим схватљиво. Осим тога, статутарне одредбе указују да су правни оквири за регулативу овог института нађени у општем праву, *ius commune*,<sup>39</sup> базираном на концептима римско-византијског права,<sup>40</sup> као и елементима локал-

<sup>39</sup> О узроцима, начину и путевима рецепције римског и византијског права у правне концепте статутарних права наших и италијанских приморских градова постоје радови од капиталног значаја који су за сваког истраживача средњовековног права и рецепције од непроцењиве вриједности; Ј. Даниловић, *Болоњска школа и ренесанса права*, Зборник Правног факултета у Новом Саду, 1978/1, стр 51-89; Ј. Маргетић, *Еклога из 726. године и њен значај за нашу правну повијест*, Зборник Правног факултета у Ријеци, бр. 1/1980 стр. 53-77; И. Беуец, *Основи статутарног права у Истри*, Зборник Правног факултета у Загребу, 1962, бр. XII/3-4, стр. 181-198. У. Inchiostri, *Il Comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*, Archivio storico per la Dalmazia a. V, vol. IX i X i a. VI vol. XI i XII, Roma 1930 и 1931.

<sup>40</sup> Закључци до којих се дошло у тим радовима су од изузетног значаја за сваког истраживача средњовековног права. За наше средњовековно статутарно право је утврђено да је у знатној мјери стварано под утицајем теоријских концепата римског и византијског права, мада степен тог утицаја није стереотипан већ различит и зависан од низа фактора; Inchiostri, н. дј. 12, 184: („*E la diffusione di questo principio, con poche differenze, in quasi tutte le leggi statutarie dalmate lascia gia scorgere un fondo di tradizioni giuridiche comuni, le quali non possono non avere le loro radici e i loro precedenti che nelle norme del diritto romano*”); G. Ferari Dalle Spade, *Ricerche sul diritto creditario in Occidente nell'alto medio evo con speciale riguardo all'Italia*, Padova 1914, Scritti giuridici II, Milano 1954, 78: („*mi pare sia legittimo concludere che l'istituto della melioratio slinspira a concetti romani e che trova diritto romano i suoi*

ног обичајног права.<sup>41</sup> Степен утицаја општег права на статутарно право био је различит и зависило је од низа фактора у којој ће се мјери у правном систему неког града наћи елементи старог обичајног права, коригованих норми локалног обичајног права и посве нових прописа које је диктирао интензивни трговачки промет у градовима. На формирање института *ексхередације* у статутарним правима наших приморских градова у знатној мјери је утицало новије млетачко право које је почев од 1272. године, нешто раније него у нашим градовима, увело право родитеља на *ексхередацију*.

Одредбе о *ексхередацији* садржане у Статутима су прописи из нове правне праксе градова чије доношење су условили нови моменти у његовом економском развоју. Прописи одражавају све израженије јачање концепције приватне својине у односу на колективну породичну својину. То потврђују и друге одредбе статута ових градова, а нарочито оне о диоби породичне имовине, власти које је имао отац породице, одредбе о очевом праву на диобу и распоред имовине за живота и друге.<sup>42</sup> Одредба о искључивању потомака из наслједства потврђује да се породица патријархалног типа крајем XIII и почетком XIV вијека „разбија” и да отац породице, у Статутом утврђеним случајевима, може располагати том имовином, макар и била заједничка, ако је понашање потомака било такво да је угрожавало тјелесни интегритет и лично достојанство родитеља.

☞

*precedenti storici*”); цит. пр. Л. Маргетић, *оп. цит.*, стр. 223; Види и упореди: Ј. Даниловић, *Болоњска школа и ренесанса права*, Зборник Правног факултета у Новом Саду, 1978/1, стр. 51-89; Л. Маргетић, *Еклога из 726. године и њен значај за нашу правну повијест*, Зборник Правног факултета у Риједи, бр. 1/1980 стр. 53-77; И. Беуец, *Основи статутарног права у Истри*, Зборник Правног факултета у Загребу, 1962, бр. XII/3-4, стр. 181-198; Л. Маргетић, *Преферирање дјетета по крчком, рапском и другим приморским статутима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, стр. 224-229.

<sup>41</sup> О томе детаљније код: И. Веуес, *Основи статутарног права у Истри*, Зборник Правног факултета у Загребу, 1962, бр. XII/3-4, стр. 184; Л. Маргетић, *Преферирање дјетета по крчком, рапском и другим приморским статутима*, Вјесник Хисторијског архива Ријеке и Пазина, год. XVII, Ријека 1973, стр. 215-247; Л. Маргетић, *Брачно имовинско право према Крчком статуту на латинском језику*, Крчки зборник, Крк 1971, стр. 28-57; Ж. Бујуклић, *Правно уређење будванске комуне*, Никшић 1988, стр. 240-248.

<sup>42</sup> *Stat. Cath.*, cap. 195, 197, 201, 202, 204, 205.



Дубље гледано, залазећи у суштину статутарног рјешења, извјесне разлике у регулативи ипак постоје, а нужно су условљене различитим историјско-правним и друштвено-економским развојем, својинским односима, породично правним режимом и низом других разлога које су израз локалних градских специфичности.

У свим градским статутима оба родитеља нијесу била изједначена у погледу права на искључење и самог вршења искључења из наслеђивања, као ни у погледу права на коју имовину могу примијенити услове из одредбе о *ексхередацији*. Искључивање из наслеђивања у јужнојадранским комунама врши отац, док мајка то може учинити само као удовица и то у оном дијелу имовине који је био њена лична својина.

Наведено указује да се у овим градовима упркос претпоставкама за примјену општег права у свакодневној пракси и присутним утицајима такве врсте на статутарно уређење овог института, може тврдити да је било присутно и одступања од концептуалних оквира тог права, када је у питању правни положај жене и њено право на искључивање потомака из наслеђа. Промјене до којих је дошло у градовима јужног Јадрана у XIII и XIV вијеку нијесу биле таквог интензитета да су могле у односу на дотадашње односе уређене обичајно правним правилима увести радикалне измјене. Прописи о *ексхередацији* у тим градовима представљају прелаз ка новом начину регулисања насљедноправних односа.

Одредбе о *ексхередацији* у градовима средњодалматинске регије и италијанским градовима садрже већи број разлога за искључивање из наслеђа него градови Јужног приморја. Већа бројност разлога за ексхередацију објашњава се, осим разлога локалне природе, и чињеницом што су у поменутих градовима приватно својински односи знатно израженији него у Котору, Дубровнику, Будви и другим градовима са, њима, сличним друштвено-економским уређењем.

Средњовјековна статутарна регулатива о *ексхередацији* базирана је на одговарајућим одредбама Јустинијановог и византијског права. Разлози за искључење наведени у 115. Јустинијановој *Новели* и члану 11. и 13. византијске кодификације *Еклоге* скоро су у идентичном садржајном облику пренијети у статутарна права градова у којима су друштвено-економски односи почивали на потпуној приватној својини и слободи уговарања. У градовима гдје ти елементи нијесу били изражени у толикој мјери, број разлога за искључење је смањен у односу на разлоге у *Еклоги* и *Новели*.

Потребно је на самом крају истаћи да је, упркос присутним утицајима општег права, на статутарно уређење института *ексхередације* и других института породичног и наследног права у средњовјековним градовима (подијељеност оставинских маса, искључења брачног друга из наслеђа, легатски карактер тестаментa, удовички ужитак мужа и жене) било одступања од римских правних концепата у овој области.

Prof. dr Nevenka BOGOJEVIĆ-GLUŠČEVIĆ

DISINHERITANCE IN THE MEDIEVAL ADRIATIC COMMUNITIES  
– PARALLELS WITH THE JUSTINIAN AND BYZANTINE LAW –

*Summary*

A disinheritance possibility of the descendants was established in majority of then statutory laws of the medieval coastal cities. The statutory provisions clearly indicate that the legal frameworks for the regulation of this institute have been found in the general law, *ius commune*, based on the concepts of the Roman-Byzantine law, as well as the elements of the local customary law. Generally looking, the regulations on disinheritance in the statutes of the South Adriatic coastal cities, the cities of Central Dalmatian and Istrian region as well as the Italian cities are similar, which is understandable having in mind their common Roman-Byzantine legal basis.

The medieval statutory regulation on *disinheritance* is based on the appropriate provisions of the Justinian and Byzantine Law. The reasons for disinheritance stated in Justinian's *Novela* (Novel) 115 and the Articles 11 and 12 in the sixth title of the Byzantine Codification *Ekloga* are transferred to the statutory laws of the cities in which the socioeconomic relations were based on the full private property and freedom of contract. The number of reasons for disinheritance decreased in the cities where these elements were not expressed in such extent related to the reasons in *Ekloga* and *Novela*.

Despite the present influences of the universal law on the statutory regulation of the *disinheritance* institute and other institutes of the family law and law of succession in the Medieval Adriatic cities in regulating the series of issues (distribution of hereditament, disinheritance of the spouse, legate character of the testament, widows pension of the spouses), there were significant discrepancies from the Roman legal concepts. Looking deeper into their essence, certain differences in the regulation do exist, and they are apparently caused by the different history of law and socio-economic development, property relations, family law regime and many other different reasons that are a reflection of the local specificities of the cities.